ALTERNATOR
Misliti znanost.

»Teorija spola«: znanost po meri ideologije

13. 8. 2026

Številka: 16/2026

Avtorja:

- Roman Kuhar
- Nina Perger

Ilustracija: Milanka Fabjančič

© Milanka Fabjančič in ZRC SAZU, 2026. Vse pravice pridržane. Brez predhodnega pisnega dovoljenja imetnika avtorskih pravic ni dovoljeno reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba ilustracije v kakršnemkoli obsegu ali postopku.

V prvih mesecih leta 2026 je svetovna javnost spremljala vse bolj nepredvidljivo ravnanje ameriškega predsednika; ta je v sporočilu norveškemu premierju zapisal, da mir zanj ni več osrednja prioriteta, saj naj bi bil »oropan« Nobelove nagrade za mir, obenem pa je trmasto vztrajal pri ideji o nakupu Grenlandije. Hkrati je postalo jasno, da nas takšno infantilno politično vedenje po hitri cesti vodi proti novim, potencialno globalnim tragedijam. Zato se odgovor na izhodiščno vprašanje te tematske številke – ali bo človeštvo preživelo – zdi vse prej kot optimističen. Vendar vprašanje preživetja človeštva verjetno ni mišljeno kot neposreden odziv na trenutno dnevno-politično dogajanje, temveč kot razmislek o vlogi znanosti v sodobnem času, zaznamovanem z naraščajočim nezaupanjem v znanje, znanstveno ekspertizo in demokratično razpravo. A tudi ta ugotovitev nas neizogibno pripelje nazaj k političnemu. Nezaupanje, o katerem govoriva, je namreč tesno povezano z avtoritarnim obratom v zahodnih družbah in s postopnim razkrajanjem (https://www.routledge.com/Varieties-of-Opposition-to-Gender-Equality-in-Europe/Verloo/p/book/9781138649613) demokratičnih institucij.

Zgovorni so pozivi ameriškega podpredsednika JD-ja Vancea, da so za sodobni avtoritarni projekt največja nevarnost prav univerze – institucije, ki jih je treba, kot pravi, »odkrito in agresivno napasti«. Ne gre zgolj za željo po nadzoru nad še eno družbeno institucijo. Gre za globlji spopad (https://doi.org/10.60923/issn.1971-8853/23030) o tem, kaj sploh šteje kot resnica, kaj kot znanstveno dejstvo (https://doi.org/10.1215/26410478-9799732) ter kdo ima moč in možnost določati meje znanja (https://cup.columbia.edu/book/knowledge-power-and-academic-freedom/9780231190466/) , pripoznanega kot veljavnega. Gre za epistemični boj – boj za pomen resnice, vednosti in znanstvene avtoritete. Živimo namreč v izrazito paradoksalnem času. Po eni strani se sodobne družbe bolj kot kadarkoli prej zanašajo na strokovno znanje, po drugi strani pa zaupanje v znanost vztrajno upada, te dinamike pa pomembno zaznamujejo družbeno umeščanje same vednosti in njene produkcije. Kritični pristopi k vednosti že desetletja opozarjajo, da znanost nikoli ni ločena od družbenih in političnih pogojev, v katerih deluje: vedno je delovala znotraj družbenih razmerij moči. Včasih v imenu skupnega dobrega, včasih pa tudi v službi izključevanja, nadzora in utrjevanja hierarhij. Pierre Bourdieu (https://www.wiley.com/en-ie/shop/general-sociology/science-of-science-and-reflexivity-p-9780745630601) , Immanuel Wallerstein (https://tupress.temple.edu/books/the-uncertainties-of-knowledge) in Michel Foucault (https://monoskop.org/images/4/43/Foucault_Michel_Discipline_and_Punish_The_Birth_of_the_Prison_1977_1995.pdf) , če navedeva le tri vélike, so vsi poudarjali, da je znanost – zlasti družboslovje in humanistika – skozi zgodovino pogosto delovala (in bila tudi uporabljena) kot instrument politične moči. Njen boj za avtonomijo v razmerju do verskih in političnih

režimov je bil boleče počasen ter poln ovir. Zato ni nič novega niti presenetljivega, da je znanost politična po svojih učinkih: različne skupine njene ugotovitve politizirajo, se nanje opirajo, jih uporabljajo – in pogosto tudi zlorabljajo. Znanost je navsezadnje eno izmed družbenih polj, zato je neizogibno izpostavljena razmerjem moči in drugim dinamikam v družbenem prostoru.

Čeprav lahko Vanceove napade na univerze zlahka umestimo v okvir ideologije MAGA, ki se zdi specifično ameriški pojav, so ti napadi hkrati del širših globalnih mobilizacij, usmerjenih proti znanosti kot taki. Njihove tarče so različne: od znanosti o podnebnih spremembah do proticepilskih gibanj ter gibanj, ki se opredeljujejo kot boji proti ideologiji spola oziroma teoriji spola. V primeru slednje – teorije spola – se jasno kaže, da gre za načrtno diskreditacijo določenih področij družboslovja in humanistike, ki v veliki meri temeljijo na feministični epistemologiji. Orbanova ukinitev študijev spola na Madžarskem – z argumentom, da so neskladni s »krščansko tradicijo« in da trg dela ne potrebuje diplomantov »takšnega« programa –, predlog nekdanjega poljskega ministra za znanost in visoko šolstvo Jarosława Gowina, da je treba vse znanstvene revije, ki obravnavajo teme spola in LGBT, odstraniti s seznama priznanih akademskih publikacij, ter nenazadnje Trumpov izvršni ukaz, s katerim je razglasil, da obstajata le dva spola, domnevno v imenu zaščite žensk pred »ideologijo spola«, niso nepovezani in naključni dogodki. Gre za širšo politiko t. i. antigenderskega gibanja (https://doi.org/10.51936/dr.40.105-106.17-41) , ki se pri nas predstavlja kot gibanje »Za otroke gre« in ima jasno agendo poseganja v šolski prostor ter preurejanja kurikuluma v skladu s svojimi ideološkimi izhodišči – pri čemer, kot bova pokazala v nadaljevanju, svoje zahteve utemeljuje tudi pod krinko prave znanosti.

Vprašanje, ki ga je v povezavi z zgodovino oziroma pisanjem zgodovine zastavil ameriški sociolog Immanuel Wallerstein – cui bono?, v čigavo korist deluje vednost? – je torej danes znova izjemno aktualno. Antigenderska gibanja nanj odgovarjajo povsem pragmatično: znanost je sprejemljiva in legitimna, dokler potrjuje njihove predstave o svetu; ko pa jih postavi pod vprašaj, postane ideologija, psevdoznanost ali celo nevarna znak tujosti in vsiljenosti. Tako se lažje vzpostavi predstava, da je gender nevaren tujek, ki ogroža »naš narod« in »naše otroke«. In ko govorimo specifično o študijah spola, te označujejo kot neznanstveno polje raziskovanja, ki je ideološko in v neskladju z domnevno neizpodbitnimi ugotovitvami drugih ved, denimo biologije.

V najini analizi se nisva ukvarjala z dokazovanjem ali zavračanjem njihovih trditev, da je t. i. teorija spola ideološka in da so študije spolov v neskladju z ugotovitvami biologije. Navsezadnje je treba jasno poudariti, da tisto, kar se v tem diskurzu predstavlja kot kritika znanosti, nima nič skupnega z resno kritično razpravo znotraj znanstvenega polja. Antigendersko gibanje namreč nima ambicije vstopiti v znanstveno razpravo ob upoštevanju uveljavljenih epistemoloških in metodoloških meril ustvarjanja vednosti. Tudi oznaka teorija spola nima nobene znanstvene vrednosti: ena sama, vseobsegajoča teorija, ki bi jo bilo mogoče preprosto poimenovati teorija spola, v znanosti seveda ne obstaja. V izhodišču analize sva si torej zastavila drugačno vprašanje: če je teorija spola oziroma če so kritične in poststrukturalistične perspektive v študijah spolov razglašene za nepravo znanost, kakšna vednost naj bi zasedla to izpraznjeno mesto in pod katerimi kriteriji oziroma pogoji? Katera znanja so torej predstavljena kot prava vednost in kako so njihovi viri mobilizirani v antigenderskih mobilizacijah?

Za odgovor na to vprašanje sva kot predmet preučevanja izbrala priročnik Aleša Primca (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/data/cobib/179837443) iz leta 2024 *Za otroke gre! Priročnik za mame, očete in učitelje za zaščito otrok pred LGBTQIA+ ideologijo*, ki vključuje poglavje z naslovom *Znanstvena dejstva o posledicah ideologije LGBTQIA+ pri otrocih in mladostnikih*. Priročnik se umešča v širši kontekst podobnih pobud po svetu, ki poskušajo vstopati v šolski prostor z alarmističnimi trditvami o domnevni indoktrinaciji otrok z »ideologijo oziroma teorijo spola«. Predstavljen je kot vodnik za odpor proti domnevnemu vdoru »radikalne LGBTQIA+ ideologije« v šolski prostor, pri čemer zagovornike LGBT+ obtožuje zlorabe psihološkega in sociološkega strokovnega znanja za »manipulacijo otrok«, lastno pripoved pa dosledno utemeljuje kot skladno z znanstvenimi dejstvi. V tem smislu priročnik ponuja zgovoren primer za analizo tistega, kar sociolog David Paternotte in politologinja Mieke Verloo opredeljujeta kot »novo politiko resnice« v okviru širših dinamik antigenderskih mobilizacij in procesov razgradnje demokracije.

V omenjenem poglavju, ki naj bi predstavljalo »znanstvena dejstva«, priročnik navaja 17 trditev, ki skupaj tvorijo koherenten narativ: spol je prikazan kot biološko nespremenljiva danost, »sprememba spola« pa kot nevaren, nepovraten in znanstveno neutemeljen poseg, ki naj bi otrokom in mladim povzročal resne telesne, psihične in socialne posledice, vključno z neplodnostjo, duševnimi motnjami in povečano samomorilnostjo. Vsaka od teh trditev je podprta z enim ali več viri, navedenimi neposredno ob besedilu, kar je na videz skladno z osnovnimi postulati znanstvenega dela – predvsem z načelom sklicevanja na obstoječe vire. Učinek, ki ga to poglavje zasleduje, je učinek neizpodbitne znanstvene avtoritete. Vendar že bežen, kaj šele podrobnejši pregled navedenih virov pokaže, da vsi navedeni viri ne zadostujejo osnovnim postulatom znanstvenosti.

Pričujoče analize rokovanja z vednostjo v omenjenem priročniku ne gre posplošiti na antigenderska gibanja kot takšna – ne v Sloveniji in ne v tujini –, temveč jo velja razumeti kot eno izmed možnih vstopnih točk za premislek o razmerju med družbenim, političnim in vednostjo, ki ga bo treba v prihodnje dodatno poglobiti in razširiti. Analiza je sicer zajela 24 virov, ki jih avtor navaja v priročniku kot potrditev za navedenih 17 »znanstvenih dejstev«. Polovico teh virov lahko umestimo med strokovne vire (avtor vira ima znanstveno ali profesionalno afiliacijo, a besedilo ni bilo recenzirano in objavljeno v znanstveni reviji), četrtino med znanstvene vire (tj. recenzirani znanstveni članki, objavljeni v znanstvenih publikacijah), preostalo četrtino pa med neznanstvene vire, kot so blogi, časopisni članki in podobna besedila. Ta besedila nimajo znanstvenega ali strokovnega aparata, vendar so v priročniku obravnavani kot enakovredni znanstvenim virom.

Analiza povzemanja virov kaže, da je bilo le 22 % virov povzetih natančno. Nekoliko več kot polovica (52 %) je bila povzeta delno natančno, preostali viri pa netočno. Zgovorno je, da se natančno povzemanje pojavlja izključno pri strokovnih in neznanstvenih virih, medtem ko noben znanstveni vir ni povzet v celoti natančno: večina znanstvenih virov (57%) je povzeta delno natančno, v 43% primerov pa je povzemanje izrazito netočno.

V kvalitativni analizi sva identificirala tri ključne tehnike, s katerimi avtor uporablja znanstvene in strokovne reference za legitimacijo svojih trditev: tehniko torzije, čarovniško tehniko in tehniko odmeva. Tehnika torzije (iz lat. *torsio* – zvijanje) označuje način predrugačenja oziroma zvijanja znanstvenih dognanj tako, da ta potrjujejo vnaprej dano ideološko pozicijo. Gre za delno pravilno povzemanje raziskav, ki mu sledi interpretativni preskok. Pri tem ločimo dve podtehniki. Prva je interpretativni podaljšek, pri kateri antigenderski akterji ugotovitve vira povzamejo razmeroma korektno, nato pa jim dodajo interpretacijo, ki v izvirnem besedilu sicer ni eksplicitno prisotna, a sledi splošni logiki vira. Tak primer je navajanje ugotovitve o naraščajočem številu mladih, ki se identificirajo kot LGBT+ (kar je skladno z virom, na katerega se v priročniku sklicujejo), čemur sledi interpretativni podaljšek, ki to dejstvo razširi v trditev o uspešni »indoktrinaciji« otrok v šolah, čeprav izvorni vir takšne razlage ne ponuja. Druga podtehnika je izkrivljanje, kjer interpretativni preskok neposredno nasprotuje osnovni logiki vira. Znanstvena študija o obravnavi transspolnih mladostnikov je tako predstavljena kot dokaz, da gre v primeru medicinske potrditve spolne identitete za »pohabljanje otrok«, čeprav avtorji te študije posege razumejo kot del terapevtske obravnave in hkrati opozarjajo na potrebo po nadaljnjih raziskavah.

Čarovniška tehnika kot druga oblika zlorabe znanstvenih virov v epistemoloških bojih antigenderskih gibanj temelji na ustvarjanju znanstvene iluzije. S tovrstnim poimenovanjem želimo poudariti performativnost tega pristopa: podobno kot pri magičnem mišljenju je tu ključen učinek – tj. vzpostavitev vtisa znanstvene podprtosti trditve, čeprav zanjo ni podlage in je vse skupaj le iluzija. V našem konkretnem primeru analize avtor navaja vire kot dokaz za trditve, s katerimi ti viri v resnici nimajo nobene neposredne vsebinske povezave. Tudi tu ločimo dve podvrsti. Fantomski pristop temelji na vzpostavljanju navidezne relevantnosti: vir se zdi primeren – pogosto zaradi naslova ali posameznih pojmov –, vendar obravnava povsem drugo problematiko. Pri pristopu privida pa ne obstaja niti ta navidezna povezava: vir je citiran za trditve, ki jih sploh ne obravnava. V obeh primerih se simbolna teža znanosti uporabi brez kakršnekoli dejanske vsebinske podlage. Kot primer lahko navedeva referenco na članek o prezgodnji puberteti pri deklicah, ki opisuje specifično medicinsko stanje (CPP – centralna prezgodnja puberteta), ki se zdravi z zaviralci pubertete. Ta članek avtor uporabi kot dokaz, da zaviralci pubertete škodujejo transspolnim mladim, vendar članek transspolnih mladih sploh ne omenja, temveč obravnava povsem drugo medicinsko vprašanje.

Tretja tehnika, tehnika odmeva, temelji na pravilnem povzemanju virov, pri čemer je opaziti, da pravilno povzemanje virov prevladuje pri tistih virih, ki niso ne znanstveni ne strokovni v ožjem pomenu besede in ki jih proizvajajo ideološko sorodne, pogosto obrobne ali politično motivirane strokovne organizacije. Tak primer je denimo sklicevanje na stališča organizacije American College of Pediatricians (ACPeds), ki že po samem poimenovanju učinkuje kot legitimno strokovno združenje. Vendar podrobnejši vpogled (https://doi.org/10.1080/14742837.2018.1482206) v njeno delovanje pokaže, da gre za akterja, umeščenega v »alternativne vzporedne strukture tradicionalnim akademskim institucijam«, z jasno artikuliranimi konservativnimi stališči glede pravic transspolnih oseb, splava, spolne vzgoje in istospolnih družin. Ker se njihova izhodišča že v izhodišču ujemajo z antigendersko agendo, ni potrebe po zvijanju ali manipulaciji. Takšni viri delujejo kot odmevne komore, ki potrjujejo in utrjujejo že obstoječa prepričanja.

Skupni imenovalec vseh treh tehnik je sklicevanje na simbolno avtoriteto znanosti in ekspertize, pri čemer se znanstveni, strokovni in neznanstveni viri selektivno prilastijo, preoblikujejo ali instrumentalizirajo v podporo antigenderski agendi. Te prakse so izrazito produktivne. Ne le, da ustvarjajo posebno obliko alternativne vednosti – po logiki alternativnih dejstev ali alternativnih resnic –, temveč z lastnimi praksami diskreditacije in delegitimizacije določenih vednosti (denimo študij spolov) izrisujejo principe presoje vednosti, ki se bolj kot po epistemološki integriteti in rigoroznosti ravnajo po skladnosti s predobstoječimi političnimi interesi. S prevzemanjem jezika in forme znanstvenih dejstev ob hkratnem zavračanju zavezanosti pravilom polja znanosti in produkcije vednosti, gibanja proti ideologiji spola privzemajo in vihtijo avtoriteto vednosti, s tem pa politični ideologiji pridodajo posebno težo – težo utemeljenega, domnevno nevtralnega in objektivnega, nepristranskega.

Pomembno vlogo pri tem igra tudi afektivna dimenzija. Senzacionalistični okviri, kot so trditve o »pohabljanju otrok«, mobilizirajo strah in moralno paniko ter antigenderske akterje predstavljajo kot edine varuhe pred domnevnimi skritimi grožnjami. Ne gre za zavračanje znanosti kot take – in pravzaprav tudi ne za spopad ene znanosti proti drugi znanosti –, temveč za poskus podreditve produkcije vednosti političnim principom. V tem smislu gre pravzaprav za poskus zapiranja vednosti, njenega ustvarjanja v domnevno končni in nespremenljivi obliki, ki je odporna, pravzaprav neodzivna na prevpraševanja in protiargumente, in ne, kakor velja za akademsko polje, vsaj na načelni ravni, odpiranja vednosti za nenehne nadaljnje razdelave in popravke, upoštevaje nova dognanja. Pri tem se v namen prvega – zapiranja vednosti, njenega finaliziranja – izkorišča tudi temeljne ranljivosti znanstvenega spoznanja, tj. njegove negotovosti, odprtosti, nedokončnosti, tiste, ki so pravzaprav tudi njegovo osrednje gonilo.

V kontekstu razkroja demokracije to vodi v novo politiko znanja, kjer se avtoriteta znanosti ohranja kot lupina, njena epistemološka jedra pa se postopno praznijo. V takšnih razmerah znanost ni več metoda kritičnega spraševanja, temveč dekoracija oblasti – maska, ki prekriva vnaprej določene politične cilje. Ko znanost postane orožje v kulturnih vojnah, ne izgubimo le zaupanja v institucije, temveč tudi sposobnost razlikovanja med argumentom in manipulacijo. Zato je morda danes pomembnejše od vprašanja, ali bo človeštvo preživelo, vprašanje, kakšno človeštvo bo preživelo – takšno, ki bo, kot pravi Zofka Kveder, pripravljeno pogledati svetu v obraz tudi takrat, ko ni lep in rožnat, ali takšno, ki bo resnico

nadomestilo s strahom, znanje pa s karikaturo znanosti.

* Besedilo je prvotno izšlo v tiskani tematski številki // Preživetje človeštva, ki jo lahko naročite tule (https://knjigarna.zrc-sazu.si/sl/publikacije/alternator-2026) , naprodaj pa je tudi v knjigarni Azil (https://maps.app.goo.gl/kmCnd1G1fuWnLZV76) v Ljubljani in knjigarni Maks (https://maps.app.goo.gl/wNHriAa3xtCgpSFq5) v Novi Gorici.

https://www.alternator.science/sl/daljse/teorija-spola-znanost-po-meri-ideologije/